

kesiştği yerde bulunuyordu. Bu sayede XX. yüzyılın ilk senelerine doğru oldukça gelişmiş bir şehir olup Halep'ten sonra ikinci sırayı almıştı. Söz konusu dönemlerde şehrin nüfus yapısı da buna paralel bir büyüme gösterdi. 1887-1888'de burada 26.000'i müslüman 42.000 kişi, V. Cuinet'e göre ise 30.000'i müslüman 43.000 kişi yaşıyordu.

İdarî Yapı ve Kültürel Hayat. Antep Osmanlı idaresine girdiğinde bir sancak haline getirilip önce Arap vilâyeti adıyla oluşturulan beylerbeyliğe bağlandı. Sonradan Dulkadir beylerbeyliği teşkil edilince buraya katıldı ve bu durumunu XVIII. yüzyıl sonlarına kadar korudu. XIX. yüzyılda ise Halep'e bağlandı. Sancağın XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait tahrirlerine göre Antep dört nahiyeden meydana geliyordu. Bunlar merkez nahiye dışında Telbâşir, Nehrülcevâz (Nehrülcevz) ve Derbsâk (Gündüzlü) idi. Merkez nahiyyede 1304 hâne, 197 mücerred, Derbsâk'ta 813 hâne, 93 mücerred, Nehrülcevâz'da 290 hâne, 6 mücerred ve Telbâşir'de 1346 hâne, 138 mücerred olmak üzere sancakta bu sıralarda toplam 3753 hâne, 434 mücerred (tahminen 20.000 kişi) bulunuyordu. XVI. yüzyılda merkez nahiyyeye bağlı 219, Telbâşir'e bağlı 180 ve Nehrülcevâz'a bağlı elli köy vardı. 1543'te Antep sancağının 36.000'i bulan toplam nüfusu 1574'te

45.000'i geçmişti. Bu nüfusun % 67'si köylerde yaşıyordu. 1574'te önceki tahrirlere göre şehir nüfusunda % 5,14 nisbetinde artış olurken köy nüfusunda aynı nisbette azalma meydana gelmişti. Sancak bu idarî durumunu XIX. yüzyıla kadar sürdürdü. 1818'de kaza haline getirilip Halep'e bağlandı ve XIX. yüzyıl boyunca bir kaza olarak kaldı. 1908'deki düzenlemeler sırasında sancak oldu. 1916'da Halep vilâyetine bağlı Antep sancağı Rumkale, Menbiç ve Maarretün-nûmân adlı kazalardan oluşuyordu; Antep kazasında toplam dokuz nahiye ve 346 köy vardı. 1871'de *Haleb Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre Antep kazasında toplam 9742 hânedeki 47.599'u müslüman, 9833'ü hristiyan, 544'ü Müsevî olmak üzere 57.976 kişi yaşıyordu. 1889'da bu nüfus 81.040, 1899'da ise 85.053 oldu. Cuinet, XIX. yüzyıl sonunda Antep kazasının nüfusunu 65.085'i müslüman olmak üzere 86.988 olarak verir. XVI. yüzyılda olduğu gibi XIX. yüzyılda da Antep bölgesinin en önemli geçim vasıtasını ziraat teşkil etmekteydi. Özellikle üzüm bağları oldukça önemli yer tutuyor, fıstık ve zeytin üretimi de önem kazanmış bulunuyordu. Ancak en fazla üretimi hububat oluşturmaktaydı.

Antep Ortaçağ'lardan beri parlak bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. "Küçük Buhara" adıyla anılan şehirde başta Bedreddin el-Aynî olmak üzere birçok ilim adamı yetişmiştir. İbn Bâli adlı XV. yüzyıl Türk şairi yanında XIX. yüzyılda Mütercim Âsim ve Münib efendilerle Maarif Nâzırı Münif Mehmed Paşa da buralıdır. Öte yandan yine XIX. yüzyılda Antep muhtelif misyonerlerin faaliyetine sahne olmuştur. Burada Fransisken Manastırı ve Amerikalı Protestan misyonerlerin koleji vardı. 1903'te *Maarif Salnâmesi*'ne göre Antep kazasında Protestanlar'a ait iki idâdî, dört rüşdiye, Ermeniler'e ait bir rüşdiye bulunuyordu. Antep'te bugüne ulaşan tarihî eserler arasında kale, Ömeriye Camii, Boyacı (Kadı Kemâleddin) Camii, Eyyüboğlu Camii, Esenbek (İhsan Bey) Camii, Ali Necrâr Camii, Alâüddeve Camii, Tahtalı Camii, Ağa Camii, Handâliye Camii, Alaybey Camii, Hacı Nâsır Camii, Şeyh Fethullah Camii, Tekke Camii, Ramazâniye Medresesi ve muhtelif han ve hamamlar sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, TD, nr. 186, 301, 373; TK, TD, nr. 161, 556; Belâzûrî, *Fütûh* (Payda), s. 188, 214, 274; Urfalı Mateos, *Vekâyî'nâme* (trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 277; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 176; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*

(Burslan), s. 205 vd.; Ebû'l-Ferec, *Târih*, I, 318; II, 321; Süryani Mar Yeşua, *Vakayiname* (trc. Mualla Yanmaz), İstanbul 1958, s. 19, 28; Nizâmüddîn-i Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necatî Lugal), Ankara 1949, s. 267, 284; Silahşor, "Fetihnâme-i Diyar-ı Arab be Devlet-i Kahire-i Sultan Selim Han" (nşr. Salahattin Tansel), TV, sy. 17 (1958); Feridun Bey, *Münşeât*, I, 479; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, II, 331; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 566; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 352-360; *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3232; Cuinet, II, 188-191; *Haleb Vilâyeti Salnâmesi* (1315), s. 204; a.e. (1317), s. 19; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Antep ve Antep Kalesi*, Gaziantep 1930; a.mlf., *Antep Meşahiri*, Gaziantep 1939; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 171 vd.; Ahmet Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 495 vd.; Mustafa Güzelhan, *Ayıntab Tarihinden Notlar*, Gaziantep 1959, s. 10, 13 vd.; Nazmi Seyven, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, I, 125; Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 77; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1961, s. 307-309; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 72, 84, 87, 94, 97; a.mlf., "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", TD, sy. 22 (1968), s. 76; a.mlf., "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", a.e., sy. 25 (1971), s. 34 vd.; a.mlf., "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", a.e., sy. 30 (1976), s. 78 vd., not 17; a.mlf., "Kutuz", İA, VI, 1059; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962, s. 242; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 259; Ali Sevim, *Suriye Selçukluları*, Ankara 1965, I, 29; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I, 99 vd.; *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri* (haz. Cemil Cahit Güzelbey), I-IV, Gaziantep 1966-70; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 117; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 73, 187, 199, 492, 496, 545, 575; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 111; Besim Atalay, *Maras Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul 1973, s. 52 vd.; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 1974, s. 77; Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, İstanbul 1988; Âdile Âbidin, "Aynî'nin İkdülcuman Fî Tarihi Ehlizzeman Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malûmatın Tetkiki", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul 1938, s. 121; Enver Çakar, "938 Numaralı Tapu-Tahrir Defterine Göre 1523 Yılında Ayntâb ve Birecik Sancakları", TDA, sy. 94 (1994), s. 112-116; T. H., "Ayıntab", İA, II, 64-67; Marçais — [M. Halil Yıncan], "Aynî", a.e., II, 70; J. H. Mordtmann, "Dulkadirhanlı", a.e., III, 654, 656, 658 vd.; K. V. Zettersteden, "Hâlid", a.e., V/1, s. 143; M. Canard, "Ayntâb", EI² (İng.), I, 791-792. HÜSEYİN ÖZDEĞER

Mimari. Gaziantep Hz. Ömer zamanında İslâm topraklarına katılmış olmakla birlikte şehirde Emevîler'den, Abbâsîler'den ve II. Kılıcarslan zamanında kısasüre (1157) hâkimiyet kuran Selçuk-

lular'dan kalma tarihî bir eser mevcut değildir. İlk esaslı imar faaliyeti Eyyûbîler döneminde gerçekleştirilmiştir. Eyyûbîler'den el-Melikü's-Sâlih Ahmed buraya köşkler, istihkâmlar ve camiler yaptırarak bağlar, bahçeler tesis etmiş, bu şehirden yetişen ünlü âlim Bedreddin el-Aynî'nin ifadesine göre Selâhaddin-i Eyyûbî de mermer süslemeli yüksek bir köşk ile bazı evler inşa ettirmiştir. Bu sebeple kalede şimdi izine rastlanmayan caminin ve harabesi duran harnamın da Eyyûbîler zamanında yapılmış olduğu düşünülebilir. Bedreddin el-Aynî'nin ilk eğitimini gördüğü Eşrefiyye Medresesi, ismini büyük bir ihtimalle Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Mûsâ'dan almıştır. Yapılış tarihleri hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, Osmanlı dönemi öncesinden varlıkları bilinen Boyacı (Kadı Kemâleddin) ve Eyyüboğlu camilerini de Eyyûbîler'e (muhtemelen XIII. yüzyılın birinci yarısı) mal etmek mümkündür.

Dulkadiroğulları ve Memlûkler zamanında da imar edilen Gaziantep'te Dulkadiroğulları'ndan kalan eserlerin en eskisi, Nâsirüddin Mehmed Bey'in 1402 yılı civarında yaptırdığı medrese ile mescid, en meşhuru da XVI. yüzyılın başlarına tarihlenen Alâüddevle Camii'dir. 1903 yılında minaresi hariç tamamı yenilenen Alâüddevle Camii'nin eskiden dikdörtgen planlı ve düz damlı olduğu Sultan Abdülhamid albümlerindeki bir fotoğraftan anlaşılmaktadır. Memlûkler'in yaptırdığı bilinen diğer iki eser Sultan Kansu Gavri'nin mescidiyle çeşmesidir; bu dönemde Arduç Baba Zâviyesi'ne de çeşitli vakıflar tahsis edilmiştir.

Gaziantep 1516 yılında Osmanlı topraklarına katılınca imar faaliyeti hızlandı. 1557 tarihli bir vakıf defterinde Ali Neccâr, Hacı Mûsâ, Debbâğ, Tahtalı, Ak-yol, Alâüddevle, Kale, Eyyüboğlu, Kadı Kemâleddin ve Şehreküstü camilerinin adlarına rastlanmaktadır. Vakıf defterinde zikredilmemekle birlikte bu yıllarda, Şehreküstü'deki aynı zamanda cami olarak kullanılan Şeyh Fethullah (Bâlî Bey) Tekkesi ile (1550 civarı) Bostancı Camii de (1557) yapılmış bulunmaktaydı. Yine aynı yıllarda şehirde yetmiş beş kadar mescidin varlığı ismen bilinmektedir; şer'î mahkeme sicillerinden öğrenildiğine göre bu mescidlerden on üç tanesi daha sonraki devirlere intikal etmiştir. Bu sicillerde ve bir hayrat satış defterinde bunlardan başka günümüze ulaşmayan 100 mescidin daha adı tesbit edil-

mektedir. Osmanlılar zamanında mevcut olup da halen ayakta duran cami ve mescidlerin sayısı, eski şekillerini tamamen kaybedenler de dahil otuz dördttür. Böylece Osmanlı devrinde varlıkları ismen bilinen mescidlerin sayısı 196'yı bulmaktadır. Bir kısmı Osmanlılar'dan önceki dönemlerde yapılan diğer İslâmî anıtların dökümü ise şöyledir: Yirmi sekiz medrese, üç buk'a (mektepe), yirmi tekke ve zâviye, otuz üç han, on sekiz hamam, altı bedesten, otuz bir çeşme ve kastel (kısmen veya tamamen yer altında bulunan havuzlu su tesisi), bir kale. Ancak cami ve mescidlerde olduğu gibi bu yapılarla ilgili rakamlara da kesin gözüyle bakılamaz. Medrese ve buk'aların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır; tekkelere de cami haline getirilen iki tanesi hariç diğerleri mevcut değildir. Hanlardan on dokuzu, hamamlardan sekizi, bedestenlerden ikisi, çeşme ve kastellerden on biri ise zamanımıza sağlam olarak intikal etmiştir; bunların büyük bir kısmı Osmanlı devrine aittir.

Camiler. Gaziantep camileri hem plan hem mimari hem de tezyinat bakımından Artuklu, Zengî ve Memlûk etkisi altında gelişmiş mahallî bir üslûp gösterirler. Halep ve Şam'da dahi klasik Osmanlı tarzında camiler yapılmışken Antep'te böyle bir eser yok gibidir. Bu sebeple buradaki XVI. yüzyıl camileriyle XIX. yüzyıl camileri arasında üslûp açısından hemen hemen hiçbir fark bulunmamaktadır.

Gaziantep camilerini harimlerinin planlarına göre dört grupta incelemek mümkündür. Birinci tipi teşkil edenlerde harim kibleye paralel bir veya iki sahnalı plan üzerine inşa edilmiştir. Bekir Bey (1648), Kılınçoğlu (XVII. yüzyıl ortaları), Kesikbaş (1690), Ayşe Bacı (1722) ve Karagöz (1755) tek sahnalı; Boyacı (XIII. yüz-

yıl), Eyüboğlu (XIII. yüzyıl), Ali Neccâr (XIV. yüzyıl), Tahtânî (Şeyh Muhyiddin Mehmed, 1557 öncesi), Handan Bey (XVI. yüzyıl sonları), Ahmed Çelebi (1672), Esenbek (İhsan Bey, XVIII. yüzyıl başları), Karatarla (1775), Nûri Mehmed Paşa (1785), Ömeriye (1786), Ağa (1797), Alaybey (1809) ve Hacı Nâsir (1812) iki sahnalı camilerdir. Birkaçı dışında bu tip camilerin mihrap önü dahil olmak üzere bütün hacimleri, kare planlı yığma ayaklar üzerine oturan çapraz tonozlarla örtülmüştür. Küçük mihrap önü kubbesi sadece Tahtânî Cami ile Ağa, Karatarla, Nûri Mehmed Paşa ve Ömeriye camilerinde bulunmaktadır. Karatarla Camii'nde arka arkaya yerleştirilen üç kubbe ile mihrap mihreri vurgulanmıştır.

İkinci grubu oluşturan çok kubbeli camilerin tek örneği Hüseyin Paşa Camii'dir (1700) ve harimi iki ayak üzerine oturan üçerli çift sıra halindeki altı kubbeyle örtülmüştür. Bu kubbeleri kuzeydeki son cemaat mahallinin üç kubbesi tamamlamaktadır; ancak bu eserde, bazı benzer yönler olmasına rağmen klasik Osmanlı devri camilerinin estetiğini görmek mümkün değildir.

Üçüncü gruptaki Tekke ile (1639) Şirvânî veya İki Şerefeli camilerinde (1681) harim dört ayak üzerine oturan merkezî bir kubbe ile örtülmüş, köşeler ve yan mekânlar ise tonozlarla kapatılmıştır. Yine bu eserlerde de klasik Osmanlı camilerindeki tenasüp ve âhenk görülmez.

Dördüncü tipi halen iki örneği kalan tek kubbeli camiler meydana getirir. Bunlardan biri, son cemaat yeri bulunmayan küçük kubbeli Balıklı Mescidi (muhtemelen XVII-XVIII. yüzyıl), diğeri, dikdörtgen planlı ve düz damlı eski Alâüddevle Camii hariminin yıkılıp yeniden yapılmasıyla meydana getirilen ve yine aynı adı taşıyan camidir. Bu yeni caminin de son cemaat mahallî mevcut olmayıp eser, gömme ayaklar üzerine oturan 15,10 m. çapındaki tek bir kubbeyle örtülmüştür. Bunlardan başka, II. Abdülhamid dönemine ait albümlerde yer alan panoramik bir fotoğraftan, şehirde klasik Osmanlı üslûbuna yakın tarzda yapılmış tek kubbeli bir caminin daha bulunduğu öğrenilmektedir. Adı ve yapılış tarihi bilinmeyen bu cami, fotoğraftaki durumuna göre doğrudan doğruya dört duvar üzerine oturan büyük bir kubbeyle örtülmüş bir harimden ibaretti ve büyük ihtimalle son cemaat mahallî yoktu. Aslı tekke olan Şeyh Fethullah Camii ise merkezdeki bir yığma ayak üzerine oturan şem-

Tahtânî Camii - Gaziantep

siye tonozun örttüğü kare mekânın güney yönünde genişletilmesiyle elde edilmiş, evvelce yanlış olarak ters "T" tipi denilen tabhâneli (zâviyeli) camiler planına sahiptir.

Camilerin Mimarisi. Gaziantep camilerinde ön cephe dışında kalan kısımlara fazla önem verilmemiştir. Harimin mihrap mihrabı üzerindeki kapısı özellikle vurgulanmış, son cemaat mahalli kemerleriyle kuzey cephesi renkli taşlarla bezlenmiştir. Alaybey, Mehmed Paşa ve Hüseyin Paşa camilerinde görüldüğü üzere yan ve arka duvarlar çok defa dışarıdan ağır payandalarla desteklenmiştir. Bu duvarlarda dikkati çeken yegâne mimari unsur, genellikle sivri bir kemer içerisine alınmış olan altı üstü pencerelerdir. Hangi tipte yapılmış olursa olsun, birkaç hariç bütün camilerde üzeri düz damlı bir son cemaat yerinin bulunduğu görülür; yalnız Nûri Mehmed Paşa Camii'ninki kubbelerle örtülmüştür.

Kapı. Sokağa açılan avlu kapıları da harim kapıları da fazla gösterişli değildir ve basık kemerli giriş açıklıklarını dıştan derinliği az sivri bir kemerin kuşatmasıyla meydana getirilmişlerdir. Şeyh Fethullah Camii'nin taçkapısı renkli taş işçiliği, kovan kısmındaki püsküllü sarkıtları, girişin iki yanındaki nişleri ve yuvarlak profilli baş kemerleriyle göz doldurmaktadır; Bostancı Camii'nin taçkapısı da aynı tarzdadır. 1903 yılında yenilenen Alâüddeve Camii'nin kapısı ise Batı tesirinde kalmış eklektik bir üslup göstermektedir.

Minare. Camilerde dikkati çeken en önemli unsur hiç şüphesiz minarelerdir. Minareler son cemaat mahallinin doğu veya batısında, yahut da avlunun kuzey kenarının ortasında yer almaktadır. Yalnız Tekke Camii'nin minaresi bunlardan farklı konumda avlu kapısının üstüne kısa gövdeli olarak yapılmıştır. Genellik-

Hüseyin Paşa
Camii'nin
renkli mermer
kaplamalı
mihrabı -
Gaziantep

le binaya oranla nisbetsiz bir şekilde yüksek tutulan minarelerin gövdeleri, Boyacı Camii'nin eski minaresinden başka Alaybey ve Handan Bey camilerinde çokgen, Karatarla ve Hacı Nâsır camilerinde burmalı, Alâüddeve, Eyyüboğlu ve Şeyh Fethullah camilerinde yuvarlaktır. Şirvânî Camii dışında hepsi tek şerefeli olan bu minareler, hem gövdelerinin hem de şerefelerinin yapımında gösterilen maharet ve çeşitlilik sebebiyle dikkat çeker. Şerefelerin birçoğu çinkoyle kaplı ahşap bir şemsiye ile örtülmüştür.

Mihrap. Mihraplar, hafif çıkıntılı bir blok içinde yer alan Şeyh Fethullah Camii'ninki hariç, kible duvarıyla aynı hizada başlayan yarım daire veya ters "U" şeklindeki nişlerden ibarettir. Ömeriye, Bostancı, Tekke ve Esenbek camilerinin dışında kalan camilerin hiçbirinin mihrap kavsarasında mukarnas mevcut değildir. Nişler üç taraftan düz silmelerin meydana getirdiği çerçevelerle kuşatılmış, tepeleriyle çerçeve arasında kalan kısımları kitâbe levhası ve bazı süs unsurları ile doldurulmuştur. Mihraplarda renkli taş işçiliğinin özel bir yer tuttuğu görülmektedir.

Minber. Minberler, gerek çeşitleri gerekse sahip oldukları süslemeler bakımından büyük önem taşımaktadır. Gaziantep camilerinde hareketli, klasik ve köşk olmak üzere üç tip minber bulunmaktadır. Hareketli minberler ahşaptan yapılmıştır ve altlarına konulan tekerlekler vasıtasıyla mihrabın sağ tarafına oyulan bir yuvarlağın içine girip çıkacak şekilde raylar üzerinde hareket ederler. Cuma hutbesi için yuvasından dışarı çekilen minber namazdan sonra yerine itilir. Bu tür minberlere halen Boyacı, Ahmed Çelebi ve Şirvânî camilerinde rastlanmaktadır; bunlardan başka Ayşe Bacı Camii'nde de eskiden bu çeşit bir

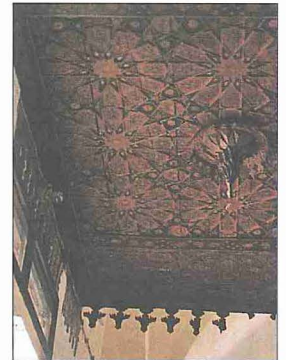
minberin bulunduğu söylenmektedir. Klasik tarzda yapılan, yani kible duvarına dik olarak yerleştirilen minberler yalnızca Tahtânî Camii ile Ali Neccâr, Bostancı, Hüseyin Paşa ve Şeyh Fethullah camilerinde görülmektedir; bunların hepsi de mermerden yapılmıştır. Nûri Mehmed Paşa Camii'nin bu tarzdaki ahşap minberi 1970'lerin sonunda köşk tipine dönüştürülmüştür. Mihrabın sağ tarafında, duvarın içine açılan bir taş merdivenle veya dışarıdan konulan ahşap bir dayama merdivenle çıkılan balkon şeklindeki köşk tipi minberler ise Alaybey, Karatarla, Hacı Nâsır, Karagöz, Bekir Bey, Eyyüboğlu, Handan Bey, Esenbek, Kozanlı, Kozluca, Ömeriye, Ömer Şeyh, Hacı Veli, Alâüddeve ve Tekke camilerinde kullanılmıştır. Bu camilerin birçoğunda mihrabın sol tarafında bulunan vaaz kürsüsü ikinci bir köşk minber görüntüsü vermektedir.

Mahfil. Harimin kuzey kapısı üstüne yapılan müezzin mahfilleri Ahmed Çelebi Camii'nde olduğu gibi belli zamanlarda kadınlara tahsis edilmekteydi. Bu mahfiller, Gaziantep camilerindeki en zengin kalem işi nakışların görüldüğü yerlerdir. Alt yüzlerinin ortasında, etrafı çakma tekniğinde geometrik kompozisyonlarla çerçevelenmiş stalaktitli birer göbek bulunmakta, kompozisyonların içlerinde ise kalem işiyle yapılmış nebatî motifler yer almaktadır. Bunlar arasında Ahmed Çelebi, Karatarla, Hacı Nâsır, Nûri Mehmed Paşa, Alaybey, Eyyüboğlu ve Esenbek camilerindekilerin sanat değeri yüksektir.

Malzeme. Tuğlanın ve moloz taşın hiç kullanılmadığı Gaziantep camilerinin ana inşaat malzemesi beyaz kalkerle siyah bazalttır. Siyah taşın asıl tercih edildiği yerler Esenbek, Alaybey, Mehmed Paşa camilerinde görüldüğü üzere mihraplar ve Hüseyin Paşa ile Şeyh Fethullah camilerinde olduğu gibi minberlerdir. Ay-

Karatarla
Camii'nin
gövdesi
burmalı
minaresi -
Gaziantep

Hacı Nâsır
Camii
muezzin
mahfilinin
tavanı -
Gaziantep

rica harimin ve son cemaat yerinin cep-
helerinde de siyah taş kullanılmıştır. Bu-
na örnek olarak da Karatarla, Mehmed
Paşa, Esenbek, Handan Bey, Ağa, Alâüd-
devle ve Boyacı camilerinin cephele-
riylebilir. Bütün bu eserlerin cephe, mihrap
ve minberlerinde siyah taş beyaz ve
pembe taşlarla birlikte görülür.

Tezyinat. Mimari yaratıcılığın ve ihti-
şamın söz konusu olmadığı bütün eser-
lerde görüldüğü gibi Gaziantep camile-
rinde de tezyinat ön plana çıkmıştır. Bu
tür yapılarda güzellik bütünde değil par-
çalarda arandığından camilerin mihrap,
minber, kapı, minare, mahfil ve cephele-
ri zengin süslemelerle bezenmiştir. Bun-
larda kullanılan malzemeye göre bir de-
ğerlendirme yapmak mümkündür. a) Taş.
Camilerin inşasında kullanılan malzeme
tamamıyla taş olduğu için süslemeler-
de de en çok bu maddeden faydalanıl-
mıştır. Boyacı ve Eyyüboğlu gibi Eyyübî-
ler ve Alâüddeve (eski) gibi Dulkadroğul-
ları zamanında yapıldığı tahmin edilen
birkaçı dışında camilerin hepsi Osmanlı-
lar'a ait olduğu halde bunların tezyinat
anlayışları aynı devrin diğer şehirlerin-
de görülenlerden farklıdır. Süslemeler-
de kısmî benzerlikler bulunmakla bir-
likte tam bir Memlûk özelliği de görül-
mez. Renkli taş işçiliği Memlûk kompo-
zisyonlarından daha sade olduğu gibi
burada Zengîler'in düğümlü ve birbirini
aşırıtmalı biçimde diklemesine kesen kö-
şe kompozisyonları da yoktur. Gazian-
tep camilerinde kullanılan renkli taşlar-
la yapılmış bezemeler saç örgüsü kuşak-
larından, damalardan ve palmet benze-
ri şekillerden ibarettir. b) Ahşap. Ahşap
işçiliği minberlerde, müezzin mahfiller-
inde ve kapı, pencere kanatlarında gö-
rülmemektedir. Gaziantep'te özellikle Bo-
yacı Camii'nin künde-kârî tekniğinde yap-
ılan minberinin (1357) bağa kakmalar-
la süslenmiş geometrik kompozisyonla-
rı fevkalâde önemlidir. Hepsî de geç ta-
rihli olan diğer eserler bu minberle kar-
şılaştırıldığında ahşap işçiliğinin daha
sonraki yıllarda büyük bir gerileme gös-
terdiği anlaşılmaktadır. c) Kalem işi. Ga-
ziantep'te siva üzerine yapılmış kalem
işî süslemelere yalnız Hüseyin Paşa Ca-
mii'nin kubbe göbeğinde rastlanır. Ka-
lem işlerinin en güzel örnekleri müez-
zin mahfillerinde ahşap üzerine uygu-
lanmış olup bunlar arasında en müstes-
na yerî, Ahmed Çelebi Camii'nin yakla-
şık üçte ikilik kısmî 1980'lerde ortadan
kaldırılan mahfilî işgal etmektedir. Bu
mahfillerin alt yüzleri çok sayıda pano-

ya bölünerek bunların her biri değişik
geometrik kompozisyonlarla süslenmiş,
bu kompozisyonların içleri ve aralarında
kalan boşluklar da çeşitli nakışlarla dol-
durulmuştur. Pembe, yeşil, sarı ve mavi
renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı mo-
tifler arasında gül, karanfil, hatâyî, filiz,
yaprak, yıldız ve mine ilk sırayı almak-
tadır. Kalem işlerinin diğer zengin ör-
nekleri Alaybey, Hacı Nâsır ve Nûri Meh-
med Paşa camilerinin müezzin mahfil-
lerinde görülür. d) Çini. Gaziantep cami-
lerinde çiniye yalnız şerefe altlarında
gömme tabak şeklinde rastlanır. Bos-
tancı Camii'nin minare kapısının üstün-
de de çini kalıntıları mevcuttur. e) Ma-
den işleri. Maden işçiliği sadece kapı ve
pencerelerin tokmak, reze ve kilitlerin-
de uygulanmıştır.

Medreseler. Yazılı kaynaklardan, Os-
manlı devrinde ve daha öncesinde otuz
kadar medrese ile üç buk'anın yapıldığı
öğrenilen Gaziantep'te, bunlardan gü-
nümüze orijinal haliyle ulaşmış herhan-
gi bir örnek bulunmamaktadır. En eski
medresenin Eşrefiyye olduğu ve Eyyübî
emîrlerinden el-Melikü'l-Eşref Muzaf-
ferüddin Mûsâ (ö. 1237) tarafından yap-
tırıldığı tahmin edilmektedir. Sunguriyye
ve Dulkadriyye medreselerinin de Os-
manlılar'dan önce inşa edildiği kesindir.
Mihaloğlu Yahşi Bey Medresesi'nin XV.
yüzyılda yapıldığı söylenebilir. Varlığı bi-
linen en eski Osmanlı medresesi 1548
tarihli Medrese-i Cedîde'dir. Günümüz-
de 1125 (1713) tarihli bir kitâbesi bu-
lunmakla birlikte Evliya Çelebi'nin ifa-
desinden 1640'larda mevcut olduğu an-
laşılan Ahmed Çelebi Medresesi öğrenci
yurdu haline getirilirken büyük değişik-
liğe uğratılmış ve üstüne ikinci bir kat
inşa edilmiştir. Orijinal yapısından yal-
nızca alt kattaki birkaç odası kalmış olan
bu medresenin kitâbenin yer aldığı ka-
pısı da 1980'lerde yıkılarak yeniden yap-
tırılmıştır. Hüseyin Paşa Camii'nin kuzey-
inde yer alan Hüseyin Paşa Medresesi
(1720), dükkân olarak kullanılan beşik
tonozlu mekânların üstüne yapılmış ikin-
ci kat odalarından ibarettir. Nûri Meh-
med Paşa Camii'nin kuzeyindeki Hüse-
yin Ağa Medresesi'nin de (1799) aynı
tarzda inşa edildiği anlaşılmaktadır; bu
eserden ancak iki mekân günümüze
ulaşabilmiştir. Bu tür iki katlı medrese-
lerin diğer bir örneği de Ali Neccâr Ca-
mii (1817) avlusunun kuzeyinde bulun-
maktadır.

Çeşitli kaynaklardan öğrenildiğine gö-
re Gaziantep'teki medreselerin büyük

çoğunluğunu, camilerin avluları etrafına
yapılmış olan tek katlı medreseler teş-
kil etmekteydi; ancak bugün yalnız Bo-
yacı Camii'nde böyle bir medresenin izi
görülmektedir (fakat mevcut odaların, ca-
minin inşa edildiği sanılan XIII. yüzyıla mü-
nasebetini ortaya koyacak unsurlar mevcut
değildir). Şeyh Muhyiddin Mehmed (Tah-
tânî Camii), Ömer Şeyh, Esenbek, Bos-
tancı, Şeyh Fethullah, Karagöz, Ferhâ-
diyye, Eyüboğlu, Kozanlı, Fethiye ve Ay-
şe Bacı medreseleri de aynı adı taşıyan
camilerin avlularının etrafında sıralanan
odalardan ve dershaneden meydana gel-
mekteydi; ancak bugün bunlardan en
küçük bir iz dahi kalmamıştır. Dulkad-
riyye (muhtemelen 1402 civarı) ve Nakib
(1720'ler) medreselerinin ise herhangi
bir camiyle ilgileri tesbit edilememiştir
ve bunların mimarileri hakkında da ye-
terli bilgi yoktur.

1557 tarihli vakıf defterinden şehir-
de Şeref İsâ, Dulkadriyye ve Hacı Mûsâ
adlı üç buk'anın mevcut olduğu öğrenil-
mektedir. Ayrıca şimdiki Suburcu civa-
rında Nûr Ali oğlu Hüseyin Ağa (1799)
ve Hacı Abdullah Edib Efendi (1899) kü-
tüphaneleri yer alıyordu.

Tekkeler ve Zâviyeler. Başta şer'î mah-
keme sicilleri olmak üzere çeşitli tarihî
kaynaklarda yer alan ifadelerden Gazi-
antep'te yirmi kadar tekke, dergâh ve
zâviyenin bulunduğu ve bunlardan on
ikisinin I. Dünya Savaşı'ndan önce faali-
yetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu
sayılara, aynı zamanda cami olarak kul-
lanılan ve günümüze de bu hüviyetle-
riyle intikal eden Şeyh Fethullah, Tekke
ve Şirvânî tekkeleri dahil değildir. Şir-
vanî ve Tekke camileri mevlevîhâne idi;
Şeyh Fethullah Tekkesi'nin hangi tari-
kata ait olduğu ise bilinmemektedir. Bu
üçü dışında kalan tekke, zâviye ve
dergâhlardan hiçbirî bugüne ulaşma-
mıştır. Diğer tekkelerden tarikatları tes-
bit edilebilenler şunlardır: Hacı Baba ve
Şeyh Salman Mevlevî; Aydı Baba, İhlâ-
siyye ve Şeyh Muslihuddin Halvetî; Meh-
med Ağa ve Şeyhcan (Sihican) Nakşiben-
dî; Kamacı Baba Rifâî ve Çepni Bektaşî.
Bu tekke, zâviye ve dergâhlardan zâvi-
ye adıyla bilinen Hacı Baba, Şeyh Mus-
lihuddin, Ardic Baba, Dülük Baba, Ahî
Mahmud oğlu Ahî Ahmed, Emin Dede,
Ballica Baba, İbn-i Demirci'nin (Demirci-
zâde) tarihi Memlûkler'e kadar dayan-
maktadır; diğerleri ise hemen hemen
tamamıyla Osmanlı dönemine aittir.

Türbeler ve Mezarlar. Şehrin mezarlığı,
bilindiği kadarıyla Bedreddin el-Aynî'-

nin babasının zamanından beri şehrin güneyinde bulunuyordu. Onun ifadesine göre babası Kadı Kemâleddin ölünce (XIV. yüzyıl sonları) Halep yolundaki Mukre denilen yere defnedilmişti. Kemikli Bedesten yapılırken yer altından mezarların çıkması, daha XVI. yüzyıl başlarında şehrin merkezinde kalan bu mevkiin eskiden mezarlık olduğunu göstermektedir. Bu durumda, Antep'in kuruluşunda önceleri müslüman ölülerinin bu kesime gömüldüğünü, ardından şehrin gelişip büyümesiyle de mezarlığın daha güneydeki tepelere nakledildiğini düşünmek mümkündür. Şimdi buralarda Savcılı, Çamlıca, Saçaklı, Şenyurt, Kurtuluş ve Aydınbaba mahalleleri yer almaktadır. Bugün doğumevinin bulunduğu yerin yakın zamana kadar Kabirli Bostan adıyla tanınmasından yer yer kuzeye doğru sarktığı anlaşılan bu mezarlık 1940'lar da kaldırılarak kabirler Asrî Mezarlık'a taşınmıştır. Bundan başka şimdiki tren istasyonu tarafında da daha küçük bir mezarlığın mevcut olduğu bilinmektedir.

Eskiden şehirde daha ziyade makam ve yatır türünde birkaç türbe vardı. Bunların bazıları günümüze ulaşmışsa da sanat tarihi bakımından fazla önem arzetmemektedir.

Hanlar. Gaziantep'te I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda sayıları otuz bir olan hanlardan bugün hepsi de şehir hanı planında yapılmış on sekiz tanesi mevcuttur; ayrıca şehre 10 km. mesafede Sam Köyü Hanı bulunmaktadır. Eldeki bilgilere göre hanların en eskisi, Mihaloğlu Yahşi Bey Medresesi'ne (XV. yüzyılın başları) vakfedilen Hân-ı Cedîd (Yeni Han) olmalıdır. Pürçekli Kervansaray'ın 1462 öncesinde, Dulkadirli Alâüddeve Bozkurt Bey'in hanının ise XVI. yüzyılın başında yapıldığı kabul edilmektedir. Şehir merkezinde halen mevcut bulunan en eski han, Lala Mustafa Paşa'nın 1563 yılı civarında yaptırdığı Paşa (Hişva) Hanı'dır. 1648'de buraya gelen Evliya Çelebi hanların sayısı hakkında bir rakam vermemekle birlikte Mustafa Paşa'nın Pekmez Hanı'nı, Tuz Hanı'nı, Börekçi Hanı'nı ve Mustafa Ağa Hanı'nı ismen zikreder.

Günümüze ulaşan hanlardan Sam Köyü Hanı (XVI. yüzyıl), Paşa (Hişva) Hanı (XVI. yüzyıl ortaları) ve Tütün Hanı (1754 öncesi) tek katlı olduğu halde Yeni Han (1557 öncesi), Tuz Hanı (XVII. yüzyıl başları), Emîr Ali Hanı (1719), Yüzükçü Hanı ile (1735 öncesi) XIX. yüzyıla ait Şeker,

Mecidiye, Millet, Belediye, Eski Gümrük, Kürkcü, Maarif, Anadolu ve Güven hanları ve Beyazların Han iki katlı; Kumruoğlu (XIX. yüzyıl sonları) ve Elbeyli (XX. yüzyıl başları) hanları ise üç katlıdır. Han inşası XIX. yüzyılda çok artmıştır. Beyazların Han dışında diğer hanlar, kaleden başlayıp güneydoğuya doğru devam eden Halep yolu üzerinde ve civarında yer aldığı halde bu han batıda Ak-ıyol mahallesindedir.

Bütün hanlarda odalar bir avlunun etrafına sıralanmıştır. Tek katlı hanlardan yalnız Paşa Hanı revaklıdır; çift katlıların ise ikinci katlarında ahşap veya kâgir ayaklar üstüne oturan revaklar mevcuttur. Çok katlılarda alttaki odalar alışveriş merkezleri ve atölye, üsttekiler dinlenme yeri olarak kullanılmıştır. Gaziantep hanlarının belki de en önemli özelliği, ahırlarının mağara şeklinde kayaya oyulmuş olmasıdır. Bütün hanlar kapıları hariç genellikle sadedir; Yeni Han ile Elbeyli, Millet, Belediye ve Kürkcü hanları siyah-beyaz taş işçiliğiyle dikkat çekerler.

Bedestenler. Gaziantep'te çeşitli zamanlarda altı tane bedesten yapılmış, bunlardan yalnız, 1957 yılında yandktan sonra sebze haline çevrilen Zincirli Bedesten ile (1717) zamanımızda iş yeri olarak kullanılan Kemikli Bedesten (1853) günümüze ulaşmıştır. Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı 110 dükkândan meydana gelen Eski (Karanlık) Bedesten (1578), Kadri Paşa (Fatlıacılar) Bedesteni (1854-1857) ve Oturakçılar Bedesteni ile Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı Kuyumcular Bedesteni ise (XVI. yüzyıl) artık mevcut değildir. Bunlardan Kuyumcular Bedesteni kalenin güneybatı tarafında, diğerleri Tahtânî Camii'nin batısında idi. Mevcut bedestenler, üstü kapalı bir sokağın iki tarafında sıralanan beşik tonoz örtülü dükkânlardan ibarettir; dolayısıyla bunlar her ne kadar bedesten adını taşımakta iseler de klasik bedesten planından ziyade arasta planındadırlar.

Hamamlar. Çeşitli arşiv belgelerinden tesbit edilebilen hamamların sayısı on dokuzdur. Bunlardan yalnızca İki Kapılı Hamam ile Eski Hamam (1557 öncesi) ve Keyvanbey (XVI. yüzyıl), Şeyh Fethullah (XVI. yüzyıl ortaları), Paşa (1560'lar), Hüseyin Paşa (1727), Nâib ve Tabakhâne hamamları asıl işlevleriyle günümüze ulaşabilmiş, Tutlu Hamamı değişiklik geçirip depo haline gelirken Kale Hamamı da (muhtemelen Eyyübîler devri) top-

rak altında kalmıştır. Tışlaki (1536 öncesi), Bağat (1557 öncesi), Kadı (1557 öncesi), Akıyol (XVI. yüzyılın üçüncü çeyreği), Bey (Çukur), Koca Nakib (XVIII. yüzyıl başları), Mücelle, Piyâle Paşa ve Tüffâh hamamlarından ise herhangi bir iz mevcut değildir. Gaziantep hamamları ısı kaybını önlemek amacıyla 1/2 veya 1/3 oranında yere gömülü olarak yapıldıkları için dışarıdan pek dikkati çekmezler; buna karşılık yıldız tonozları ve çok renkli taş döşemeleri önemlidir. Şeyh Fethullah ve Tabakhâne hamamları ile İki Kapılı Hamam ve Eski Hamam dört eyvanlı-köşe halvetli, diğerleri ise yıldızvarı şema üzerine çok eyvanlı olarak inşa edilmiştir.

Çesmeler ve Kasteller. Gaziantep şehri modern içme suyu şebekesine kavuşmadan önce su ihtiyacını en azından XIII. yüzyıldan beri kanavet denilen kayalara oyulmuş, kanal-dehliz sisteminden getirilen su ile karşılamaktaydı. Bedreddin el-Aynî, dedesinin 731 (1330) yılında Antep'ten Halep'e su götürmek için açılan ve halen izlerine Oğuz-eli civarında rastlanan meşhur Kuveyk Kanalı'nın yapımında inşaat nâzırı olarak çalıştığını ifade etmektedir. Gaziantep'te her eve, her mâbede ve her meydana uğrayan bu akarsu sistemine yukarıdan açılan bir kuyu ile ulaşmak mümkündü; eski evlerde günümüzde de bu tür kuyular bulunmaktadır. Bu su yolları bazan cami avlusu veya küçük meydanlardaki kastel denilen tesislerde sona eriyordu. Derinlikleri 3 ile 10 m. arasında değişen, mağara şeklinde oyulmuş geniş bir mekânın ortasındaki bir havuzla bunun etrafına sıralanan oturma sekileri, helâ ve çimeklikten meydana gelen kastellerin Esenbek Camii ve Pişirici kastellerinde bugün hâlâ mevcut olduğu gibi bazan mescidleri de bulunuyordu. Günümüze ulaşan Ahmed Çelebi, Kozluca ve Şeyh Fethullah Camii kastellerine mescid yapılmamıştır ve halen bunlardan yalnız Şeyh Fethullah Kasteli kullanılabilir durumdadır. Bekir Bey, Şahvelî, Ayşe Bacı, Kırkayak, Şeyhcan, Kabainek ve Gazâlî kastelleri ise toprakla doldurularak ortadan kaldırılmıştır.

Gaziantep'te her türlü çeşmeye kastel denilmekteyse de bunu yalnız yer altındaki tesisler için kullanmak uygun olur. Bugüne gelebilen altı çeşmeden Hüseyin Paşa Hamamı Çeşmesi (1828) renkli taş işçiliği, Kumandan Çeşmesi (1915) yazıları, Pazaryeri Çeşmesi (1920;

aslında daha eski olması gerekir) üzerindeki hayvan kabartmaları ile dikkat çeker. Yazılı belgelerden şehirde en az on beş çeşmenin daha bulunduğu öğrenilmektedir; Evliya Çelebi ise bu sayıyı yetmiş olarak verir. Bunlardan 1611 tarihli Kale Çeşmesi'nin, dört ayak üzerine oturan kubbesi ve onun altındaki mermer teknesiyle diğerlerinden daha fazla önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Gaziantep'teki adı belli tek sebül olan Bögürdelik (1648) günümüzde mevcut değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 352; *Haleb Vilâyeti Salnâmesi* (1317), tür.yer.; J. M. Kinneir, *Journey Through Asia Minor in the Years 1813 and 1814*, London 1818; Şakir Sabri Yener, *Gaziantep Kitâbeleri*, Gaziantep 1958; Mustafa Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar*, Gaziantep 1959; a.mlf., "Hüseyin Ağa Medresesi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, VIII/90, Gaziantep 1965, s. 5; a.mlf., "İki Kapılı Hamam-Dutlu Hamamı", a.e., VIII/91 (1965), s. 4; a.mlf., "Kale Kasteli-Kale Kapısı", a.e., IX/100 (1966), s. 93; a.mlf., "Kâzımî Tekkesi", a.e., IX/100 (1966), s. 93; Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, Gaziantep 1964; a.mlf., *Gaziantep Camileri Tarihi*, Gaziantep 1984; a.mlf., "Bedesten ve Gaziantep Bedestenleri", *Gaziantep Kültür Dergisi*, IV/40, Gaziantep 1961, s. 4; a.mlf., "Gaziantep Kalesi", a.e., X/110 (1967), s. 12; *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri* (thaz. Cemil Cahit Güzelbey), I-IV; Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntap Livası*, I, İstanbul 1988; M. Özkarıcı, *Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar* (yüksek lisans tezi, 1988), Erzurum Atatürk Üniversitesi; Nusret Çam, *Şeyh Fethullah Külliyesi*, Ankara 1989; a.mlf., *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Camii*, Ankara 1990; a.mlf., "Gaziantep'te Kastel Adı Verilen Su Tesisleri", *VD*, XVIII (1984), s. 165-174; a.mlf., "Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Mühharrik Minberler", *TTK Belleten*, LII/205 (1988), s. 1683-1694; Âdile Âbidin, "Aynî'nin İkdülcüman Fi Tarihi Ehlizaman Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malûmatın Tedkiki", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul 1938, s. 109-215; Metin Sözen, "Eine Moschee von seltenem Typ in Anatolia: Die Şeyh Fethullah Moschee in Gaziantep", *Anatolica*, III, Leiden 1969-70, s. 177-187; N. Topkaraoğlu, "Gaziantep Fethullah Camii ve Zaviyesi", *VD*, XIX (1985), s. 207-222.

NUSRET ÇAM

ben deresinin güney kenarındaki tepeler üzerinde kurulmuş mahalleler meydana getirmektedir. Bu tepelerden biri üzerinde de şehrin tarihî kalesi yükselir. Şehir, Adana-Malatya demiryolunun Narlı İstasyonu'nu Halep-Bağdat demiryolunun Barak (Cerablus) İstasyonu'na bağladığı gibi düzgün karayolları ile de Birecik Köprüsü üzerinden Şanlıurfa'ya, Narlı üzerinden Kahramanmaraş'a, Fevzipaşa üzerinden Adana ve Antakya'ya, Kilis üzerinden Halep'e, bu yoldan ayrılan başka bir yolla Antakya'ya ve ayrıca Besni üzerinden Adıyaman'a bağlanarak önemli bir düğüm noktası meydana getirir. Şehrin hızlı gelişmesinde kavşak noktası oluşunun önemli bir rolü vardır. Ayrıca yakınında İskenderun ve Mersin gibi büyük limanların bulunuşu, ulaşım imkânları bakımından Gaziantep şehrinin bölgesel bir toplanma merkezi durumuna getirmiştir. Zira Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da elde edilen ürünlerin önemli bir kısmı Gaziantep'teki tüccar ve sanayicinin elinde toplanır, bunların bir kısmı Gaziantep'te işlenerek mâmül veya yarı mâmül hale getirilir, buradan büyük merkezlerle satılır veya ihraç edilir. Gaziantep bu şekilde doğunun ürünlerini batıya, batı bölgelerinin ürettiği malları da doğuya aktaran bir ticaret merkezi durumundadır. Gaziantep'in doğu ile batı arasında bir merkez vazifesini görmesi, burada sanayiın de hızla gelişmesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında otuz dört mahalleden oluşan şehir, kale ve onun çevresindeki iskân alanlarından meydana geliyordu. Bu konut alanları, merkezi kale olan ve yarı çapı 500-600 metreyi geçmeyen bir alan içinde sınırlı kalıyordu. Nüfusu da henüz 40.000'e ulaşmamıştı (1927 sayımında 39.571). Şehrin bu dönemdeki ilk imar planını 1933-1935 yıllarında Hermann Jansen yapmıştır. Bu ilk plan şehrin daha sonraki yıllara ait gelişmelerinde izler bırakmıştır. 1936-1945 yılları arasında Suburcu, Karagöz ve Gaziler caddelerinin genişletilmesi, Atatürk Bulvarı ile İsmet İnönü caddesinin açılması söz konusu plana sadık kalınarak yapılan düzenlemelerdir. 1935 sayımında 50.000'i geçen şehir nüfusu (50.965) 1945'te 60.000'i (62.873), 1950'de de 70.000'i (71.887) aştı. 1950-1955 dönemi şehirde nüfusun en hızlı arttığı dönemlerden biri olmuştur. Nüfusun artmasıyla bir taraftan yaşama düzeyi yüksek olanlar tarafından modern bi-

nalar inşa edilirken diğer taraftan kırsal kesimden şehre gelenler de şehrin güney ve kuzeyindeki sırtların yamaçlarında yapılan, çoğu tek katlı küçük meskenlere yerleşmişlerdir. Bu arada gecekondulaşma da hızlanmıştır. Modern binaların ekserisi şehrin batısında Atatürk Bulvarı, Ordu ve İnönü caddeleri boyunca dizilirken bir kısmı da önemli caddeler kenarında yıkılan eski evlerin yerine yapılmıştır. Böylece şehir 1950'den sonra hızla büyümüş, eski mahallelere yerileri eklenmiştir. Yeşilova, Karşıyaka, Ünalı, Alibaba, Aydınbaba, Yavuzlar, Sultanselim, Şenyurt, Kurtuluş, Saçaklı, Çamlıca, Hoşgör mahalleleri tamamen; Akyol, Bey, Yaprak, Kılıçoğlu, Savcılı, Çakmak, İsmetpaşa ve Şahveli mahalleleri ise kısmen yeni semtlerdir. Bu yeni semtler, sokak ve caddelerinin muntazam uzanırları ve genişlikleriyle kale ve çevresindeki dar ve zikzaklı sokaklı eski semtlerden ayrılır.

1950 yılından sonraki bu gelişmeler ikinci bir imar planını gündeme getirdi. 1950-1955 arasındaki dönemde Mimar Galip Kemali Söylemezoğlu ile Kemal Ahmet Aru'nun birlikte hazırladıkları plan uygulamaya konuldu. Daha önce Jansen'in hazırladığı plandan fazla farklı olmayan bu planın uygulaması sırasında şehrin merkezî kesimlerinde yenileme, caddeleri genişletme ve yeni caddeler açma çalışmaları başlamıştır. 1960'ta 100.000 nüfusu da geçen şehirde (124.097) 1963 yılından sonra yol açma çalışmaları daha da hızlanmış, şehrin eski kesimlerindeki yolların motorlu araç trafiğine daha uygun bir biçime getirilmesine gayret edilmiştir.

Gaziantep şehri genel olarak batı-doğu istikametinde iki ana cadde ile katedilir. Bu ana caddelerden kuzeydeki batıdan doğuya doğru çeşitli kesimlerinde farklı adlarla anılır.

Batı-doğu istikametli önemli caddelerden olan Atatürk Bulvarı ile bunun devamını oluşturan Suburcu ve Karagöz caddeleri eğlence yerlerinin, otellerin, lokantaların, banka şubelerinin, çeşitli pasajların, ticarethane ve mağazaların sıralandığı alanlardır. Karagöz caddesinin sonuna doğru kunduracılar, tenekeçiler, marangozlar, demirciler, yemeniciler, aktarlarla zahirecilerin bir araya toplandığı geleneksel çarşılar dikkati çeker. Bu çarşılar ya cadde üzerinde veya caddeye yakın sokaklar içinde bulunur. Ancak şehrin modern kesimleriyle gele-